

Inhoud

- 1. Een wonder van eenvoud**
Hoe prikkeldraad de moeder van alle moderne omheiningen wordt 9
- 2. Een schijn van veiligheid**
Waar scheermesdraad schittert en schrikdraad dreigt 14
- 3. Deinend prairiegras**
Hoe een wereldmacht in wording snakt naar prikkeldraad 37
- 4. Een staaltje huisvlijt**
Hoe prikkeldraad wordt uitgevonden en meteen een kaskraker is 50
- 5. Een fraai portret**
Hoe drie filantropen een universiteit bouwen van prikkeldraad 66
- 6. Met de kracht van een tornado**
Hoe prikkeldraad een einde maakt aan cowboys en het Wilde Westen 72
- 7. Een mok vol kiezels**
Hoe prikkeldraad vrouwen en kinderen omheint en twee Boerenrepublieken in stukken snijdt 87
- 8. Hoogspanning langs de grens**
Hoe de 'Dodendraad' Nederland en België drie jaar lang scheidt 104

9. **De perfecte handlanger**
Hoe prikkeldraad elke aanval smoort 121
  10. **Waar gehakt wordt**
Hoe Lenin en Stalin prikkeldraad met terreur combineren 137
  11. **Een monsterlijk web**
Hoe Hitler-Duitsland prikkeldraad tot hét symbool van onderdrukking verheft 147
  12. **Van IJzeren Gordijn tot groen lint**
Hoe prikkeldraad Europa in tweeën slijt. Totdat de Muur valt 163
  13. **Wachten op de barbaren**
Waarom grensmuren bloeien en prikkeldraad nooit ontbreekt 183
  14. **Fietsend door Nederland**
Waar prikkeldraad alomtegenwoordig is 204
  15. **Een bruid in de morgen**
Hoe het langste prikkeldraadhek ter wereld een hele natie omheint 209
  16. **Ali Baba en de veertig revolvers**
Van puntdraad naar beveiligingssysteem in een steeds angstigere wereld 222
  17. **Een vierde hek**
Hoe de Europese Unie schone handen houdt 232
  18. **De Tijdmachine**
Als prikkeldraad de mensheid in twee soorten verdeelt 239
- Epiloog**
Prikkeldraad roest weg of grijnst overal 249
- Verantwoording** 257
- Dankwoord** 259
- Belangrijkste bronnen** 261

1.

Een wonder van eenvoud

*Hoe prikkeldraad de moeder van alle
moderne omheiningen wordt*

Over prikkeldraad valt van alles te zeggen. Dat het schrik aanjaagt. Met die gemene, scherpe punten die de kleding scheuren en de huid tot bloedens toe verwonden. Dat het een lust is voor het oog. Met zijn twee draden die elkaar eindeloos omarmen. Met zijn prikkels die naar hemel en aarde wijzen en elkaar opvolgen in een vast ritme op steeds gelijke afstand van elkaar.

Maar indrukwekkend kun je prikkeldraad moeilijk noemen. Daarvoor is het te simpel, te voor de hand liggend. Moest de mensheid daar tot 1874 op wachten? Waarom is het niet eerder bedacht?

Eenvoud is het kenmerk van alle grote vindingen. Van de eerste stenen werktuigen. Van het wiel. Van de hefboom. Hun primitieve uiterlijk is misleidend. Zonder hen zou de moderne samenleving niet bestaan.

Al zolang de mens bestaat, vindt hij uit. Hij bedenkt of ontwerpt of maakt iets wat daarvoor niet bestond. Wij zijn om-

ringd door vernuftige vondsten uit het verleden. Verworvenheden die we als vanzelfsprekend beschouwen, die we voor geen goud willen missen, die bijdragen aan onze kwaliteit van leven, maar die ooit niet hebben bestaan. Riolering, koelkast, lucifer. Paperclip en tampon.

Elk moment van de dag wordt er wel ergens ter wereld iets uitgevonden. Het Europees Octrooibureau, met zijn hoofdkantoor in München, kreeg in 2013 een recordaantal van 266 000 octrooiaanvragen, 725 per dag. De indiener stelt zijn commerciële rechten veilig. Voorwaarde is dat zijn vondst als nieuw en industrieel toepasbaar wordt erkend.

Het overgrote deel van die vindingen is misschien wel nieuw, maar hooguit marginaal nieuw. Een oplossing voor een minuscuul probleem. Uitsluitend bruikbaar op een heel beperkt terrein. Zoals de automatische kersenontpitter. Nuttig, zeker. Niet baanbrekend. Geen reuzensprong voorwaarts voor de mensheid. Zoals prikkeldraad.

Prikkeldraad is een van de ‘1001 uitvindingen die onze wereld veranderd hebben’ in het gelijknamig boek van de Britse wetenschapsjournalist Jack Challoner. Negentig procent van de uitvindingen die Challoner opvoert, drukte nooit een stempel op de wereld. Tussen de uitvindingen die er best mogen wezen en de innovaties die er werkelijk toe doen, gaapt een gigantische kloof.

De ganzenveerpen, uitgevonden in Spanje omstreeks 580 na Christus, schreef ooit geschiedenis. Nu kan hij worden bijgezet in het museum van de achterhaalde innovaties. Daar komen ook de ponskaart, het carbonpapier, de videorecorder en de floppydisk terecht.

Voorbij, hun tijd is voorgoed voorbij. Dat geldt ook voor veel wapens, zoals het zwaard, de lans, het musket.

Er zijn ook hordes overbodige vindingen. Nutteloos of vrij-

wel nutteloos. Elektrische stoel, ecstasy, jacuzzi, wie zou ze missen als ze er niet waren? Hele volksstammen die het zonder doen en toch niet zielig zijn.

Veel vindingen die als baanbrekend worden bestempeld, behoren tot een en dezelfde familie. Zoals de familie der boren. Of de familie der sloten. De eerste van de reeks, de moeder aller boren, bracht een revolutie teweeg. Nazaten volgden braaf in haar voetspoor. Ze evolueerden van beter via best tot vernieuwd en nu nog beter. Zo ging het bij het slot. Combinatieslot werd via klavierslot en veiligheidsslot tot yaleslot. Dat is vooruitgang. Nieuwe horizonten openden ze niet.

Echt grote uitvindingen doen dat wel. Ze voorzien in een prangende behoefte. Ze zorgen voor een technische of maatschappelijke doorbraak. Ze zijn breed en universeel toepasbaar. Ze hebben enorme sociale en economische gevolgen. Ze leggen het fundament voor een reeks andere vindingen. Ze bewijzen nog elke dag hun nut. Prikkeldraad doet dat allemaal.

Prikkeldraad is een van de belangrijkste uitvindingen van de laatste honderdvijftig jaar. Dat zie je er niet meteen aan af.

Dat zag ik er ook nooit aan af. Tot me op een dag opviel hoe vaak prikkeldraad voorbijkwam in televisiebeelden uit crisisgebieden. Geen rel en oorlog of dat ijzerwaar dook op. Waar migranten en vermeende terroristen verschenen, verdwenen ze achter hekken behangen met prikkeldraad. Overal waar mensenmassa's botsten, hielden vlijmscherpe versperringen ze uit elkaar.

En toen ik me in de geschiedenis van prikkeldraad verdiepte, kwam ik erachter dat het vanaf het begin zo was geweest. Dat die simpele uitvinding zich in de moderne historie keer op keer manifesteert als hulpje van de scherperechter en werktuig van de macht. Die rol van gewillige handlanger heeft prikkeldraad nog steeds.

Prikkeldraad maakte een einde aan het Wilde Westen. Het stelde landverhuizers in staat om hun grond te begrenzen. Het verdreef zowel cowboys als indianen en effende het pad voor de intensieve veehouderij.

Binnen een kwarteeuw vond prikkeldraad zijn weg naar andere continenten, naar al die andere streken die afrastering nodig hadden om tot ontwikkeling te komen. Naar de pampa's in Argentinië, naar de velden in Zuid-Afrika, naar de steppen van Australië. Prikkeldraad was zo makkelijk aan te brengen en te onderhouden. En het was licht en goedkoop.

Ook legerleiders ontdekten de voordelen van prikkeldraad. Je kon er de opmars van de vijand mee stremmen. Je kon er de vijandige bevolking mee omheinen op een kleine lap grond. Ook nu nog trekt geen leger ten strijde zonder de agressievere variant van prikkeldraad: scheermesdraad.

Even leek de zegetocht van prikkeldraad gestuit. Dat was bij de val van het IJzeren Gordijn in 1989, dat voor een groot deel uit prikkeldraad bestond. Waren muren en hekken en al die andere afscheidingen in een globaliserende wereld niet potsierlijk en volstrekt achterhaald?

Sinds de terroristische aanslagen op de Verenigde Staten van 11 september 2001 rukt prikkeldraad weer op. Het schittert vervaarlijk op grenshekken en grensmuren die rijke landen moeten beschermen tegen armere burens. Het siert de hekkewerkwijken waar welgestelden zich verschansen in landen waar ongelijkheid het grootst is. Het voorziet in een groeiende behoefte aan veiligheid in een chaotische wereld.

Prikkeldraad is overal. Een wereldwijd web van prikkeldraad verstrikt ons. Toepassing beperkt zich niet meer tot landbouwgebieden en het slagveld. Afrasteringen dringen woonbuurten en industrieterreinen binnen als onderdeel van geavanceerde beveiligingssystemen.

Prikkeldraad is hét symbool van de verdeelde wereldmaatschappij. Het scheidt de mensheid in zij die binnen mogen en zij die buiten staan.

Om dat verhaal van ongelijkheid te kunnen vertellen en om te achterhalen wat prikkeldraad met mensen doet, trok ik van België naar Bangladesh, van de Verenigde Staten naar Marokko, van Zuid-Afrika naar Westerbork. Ik fietste ook door Nederland. Waar ik maar kwam, waar ik ook keek, altijd stuitte mijn blik op prikkeldraad.

Lezer, wees gewaarschuwd. Wie mij volgt op deze verkenningstocht door de tijd en over de wereld, ziet voortaan overal prikkeldraad. Onze reis op het scherpst van de snede start hier.

2.

Een schijn van veiligheid

Waar scheermesdraad schittert en schrikdraad dreigt

Johannesburg is de rijkste en minst Afrikaanse van alle grote steden op het armste continent. Contouren en straatpatronen doen eerder denken aan Las Vegas dan aan Lagos of Nairobi. Als hier in 1886 geen goud was gevonden, had Johannesburg nooit bestaan. Wie vestigt zich op een kale hoogvlakte zonder rivier van betekenis? Jozi of Jo'burg is een tegennatuurlijke stad. Hopen mijnafval vermommen zich hier als heuvels onder een dunne laag groen.

Kom gerust naast me in de auto zitten. Stap maar in. We rijden vanuit het centrum van Johannesburg over de William Nicol Highway naar het noorden. Nieuwerwetse woonwijken, bedrijventerreinen en winkelcentra wisselen elkaar in eindeloze combinaties af. Veel buurten met vrijstaande huizen in nep-Toscaanse stijl. Veel buurten waar appartementen fantasieeloos op elkaar zijn gepropt.

Langzaam dringt door wat al die wijken gemeen hebben. We zien geen voordeuren, geen tuinen, geen auto's voor de woning. Geen spoor van bewoners. Als ze er al zijn, gaan ze verborgen achter muren. Al die groepjes huizen zijn omheind.

We rijden door een stad van blinde muren, door één lange goot van baksteen en beton. Als we de Highway verlaten, links of rechts maakt geen verschil, rijden we ons vast in een wirwar van doodlopende straten. We stuiten op nog veel meer van die buurten. Ze hebben klinkende namen die visioenen oproepen van luxe en een onbezorgd bestaan. Ze heten Douglasgate, Northcliff en Bordeaux. Fairland, Bridle Park en Beaulieu. Wilgeheuveld, The Gardens en Morningside.

We komen nergens binnen. Overal stranden we op hekken, het ene nog hoger dan het andere. We kunnen er niet door. Bij sommige zou de juiste afstandsbediening ons toegang verschaffen. Alleen bevoegde personen beschikken over zo'n apparaatje. Mensen die daar wonen.

Bij andere poorten staan bewakers, zeven dagen in de week, vierentwintig uur per dag. Om binnen te mogen in deze buurten, moeten we ons legitimeren. De bewaker van dienst in de wijk Bright Eye heet Mbata. Dat staat op het naamkaartje op zijn borst. Mbata is zijn achternaam. Zijn voornaam hoeft niemand te weten. De blanke bewoners in dit complex van vijftientwintig woningen breken daarover toch maar hun tong.

Of we een afspraak hebben? Of iemand ons verwacht? Mbata verifieert dat telefonisch. Straatverkopers, Jehova's getuigen, ongenode gasten, ze komen er niet in. Ook niet als ze moeilijk doen. En al helemaal niet als ze een verdachte indruk maken. Mbata hoeft maar op een knop te drukken. Dan komen zijn collega's van de *armed response*, van de *gewapende reactie* in het Afrikaans. In een paar minuten rijdt hun patrouillewagen voor.

Dit is geen buurt, dit is een vesting. We zien het pas goed als we uit de auto stappen: niet alleen een muur en een poort schermen bewoners af van de boze buitenwereld. Scheermesdraad kronkelt in sierlijke krullen over de volle lengte van het complex heen. Boven op de muur zijn zes lijntjes schrikdraad

gespannen langs stangen als speren. Aanraking geeft een oplaai van 4000 volt en activeert een sirene. Tien videocamera's registreren elke beweging. In de bewakersruimte ziet Mbata alle beelden op zijn monitor. De boodschap is wel duidelijk. We zijn hier niet gewenst.

Prikkeldraad werd anderhalve eeuw geleden uitgevonden om dieren binnen of juist buiten te houden. Prikkeldraad was de eerste niet-natuurlijke afrastering.

Tegenwoordig, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, dienen afrasteringen vooral om mensen buiten of juist binnen te houden. Ze worden altijd versterkt met scheermesdraad of schrikdraad, de agressievere afstammelingen van prikkeldraad.

In Engelstalige landen staan ze bekend als *gated communities*. In Spaanssprekende streken heten ze *barrios privados* of *barrios cerrados*. In Nederland en België hebben we er geen term voor die algemeen aanvaard is, omdat ze hier zo schaars zijn. We behelpen ons onwennig met 'hekwerkwijk'. Zo omschrijven we een omheinde groep huizen, alleen toegankelijk voor een select gezelschap. Of iemand naar binnen mag, wordt bij een of meer toegangspoorten bepaald.

Hoeveel van de tweeënvijftig miljoen Zuid-Afrikanen in hekwerkwijken wonen, weet niemand. Lokale overheden houden dat niet bij, al zijn ze wel verantwoordelijk voor stadsplanning. De nationale volkstelling maakt geen onderscheid tussen vogelvrije huizen en woningen die in afgesloten buurten staan.

Wie een idee wil krijgen van de wijdverbreidheid van hekwerkwijken in Johannesburg, heeft geen andere keuze dan bij projectontwikkelaars en hun adviesbureaus te rade te gaan. Zij verzamelen dat soort informatie om ontwikkelingen in de onroerendgoedmarkt op de voet te volgen en verkopen die infor-